

РОЛЯТА И СТЕПЕНТА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ТЕОРИЯТА ВЪРХУ ФОРМИРАНЕТО НА ПАЗАРА НА ТРУДА

Живка Устанеткова

THE ROLE AND THE EXTENT OF INFLUENCE OF THEORY ON THE FORMATION OF THE LABOR MARKET

Zhivka Ustapetkova

Abstract

The paper discusses the discourses on and the different concepts of the labor market. The theory and the politics of the labor market are being characterized in relation to the neo-classical school and the institutionalism. The conclusions and evaluations arrived at are the result of the juxtaposition of the two theories.

Key words: *labor market, neoclassical theory, institutionalism, wages and employment, labor demand and supply, marginal approach.*

Въведение

Различните схващания относно процесите протичащи на пазара на труда, както и резултатите от дискусиите по трудовите проблеми са от изключително значение за насоката на икономическата и социалната политика, особено като се има предвид драстичното разширяване на правителствената намеса в пазара на труда (например по въпросите на минималната работна заплата, здравното осигуряване, заплащането на извънработното време, правилата за здравето и безопасните условия на труд, пенсионната възраст и осигуряване и т.н.). Всеки предложен или действащ правителствен закон за труда, твърди Рей Маршал (Ray Marshall - бивш американски секретар по труда) се базира или обяснява от една експлицитна или имплицитна теория за пазара на труда. (Цит. по *Kaufman, Bruce E., Julie L.*

Hotchkiss, 2003, The Economics of Labor Markets, Thomson, South-Western, Sixth Edition, p. 37.)

В настоящата работа са разгледани някои основни концепции на теорията за пазара на труда. Те са свързани с дискусиите и разнопосочните схващания като причина за възникването на различните възгледи и парадигми в икономиката на труда.

Изложение

Представа за еволюцията в теорията и политиката на пазара на труда дават главно двете основни направления в икономическата теория – **неокласическото и институционализмът**. **Неокласическото** направление, възникнало на основата на класическата теория и маржинализма (в края на 19 и началото на 20 век) е едно от водещите днес. Неговите източници следва да се търсят в класическата школа на така известните икономисти, като А. Смит, Д. Рикардо, Ж. Б. Сей, Дж. Ст. Мил и др. С името на **Алфред Маршал** (преподавател в Кеймбриджкия университет, 1885-1908) се свързва не само началото на неокласицизма, но и концепцията за трудовия пазар. А.Маршал не се занимава с конкретните проблеми на труда, но неговите изследвания по микроикономика и свързаните с тях дискусии полагат основата върху която по-късно се изгражда неокласическата теория за пазара на труда. В „ *Принципи на икономикса* ” (*“The Principles of Economics”, 1890, преиздаван няколко пъти*) Маршал анализира връзката между цената и търсеното количество на стоката, формулира закона за търсенето, разработва теорията за производството и предлагането. Към тях следва да се добави също концепцията за равновесието и еластичността. Неговият отговор на въпроса, кой определя цената е категоричен: „потребителят и производителят”, т.е. търсенето и предлагането (Вж. *Бухолц, Т. 1993 г., Живи идеи от мъртви икономисти, ИК „Х.Ботев”, С., с.189*).

Като анализира въздействието на търсенето и предлагането върху производството, Маршал стига до идеята за маржиналната /пределната/ възвръщаемост на капитала и труда и равновесното състояние на фирмата. Той счита, че теорията за маржиналната полезност на потребителя е също толкова валидна и за производителя. Работодателят ще инвестира в нова техника, а не в нови работни

места, като същевременно съкрати работната сила, ако това му носи по-голяма печалба. Процесът ще продължи докато маржиналната възвръщаемост на капитала се изравни с маржиналната възвръщаемост на труда. Ако при установилото се равновесие работните заплати се повишат, пределната полезност на труда ще се намали. За да компенсира намалената възвръщаемост на труда фирмата ще въведе нови машини и съкрати ръчния труд. Процесът отново ще продължи до изравняване на маржиналната възвръщаемост и възстановяване на равновесието. Според А. Маршал, ако синдикатът се бори за повече ръчен труд и по-високи работни заплати това може да доведе до отрицателни последици за неговите членове.

Следващият етап в развитието на неокласическата икономика на труда (30-те год. на XX в.) се свързва с творчеството на двамата носители на нобелова награда – Джон Ричард Хикс (John Richard Hicks от университета в Оксфорд) и Пол Дъглас (Paul Douglas от университета в Чикаго). В концепциите на **Хикс** преобладават теоретичните проблеми на търсенето на труд и предлагането на труд, в което се състои и основният му принос (*Hicks John R., 1932, The Theory of Wages New York: Macmillan*). Неговите теории за маржиналната производителност, конкуренцията и пазарното равновесие представляват по-нататъшно развитие на теорията на А. Маршал за маржиналната възвръщаемост на капитала и труда. По отношение на заплатите Хикс фокусира вниманието си върху ролята на колективното трудово договаряне, синдикатите и икономическата политика. Отношението му към свързаните с тях проблеми обаче, не се съпътстват с каквито и да било насоки за промени и решение. **Дъглас** (*Paul N. Douglas, 1934, The Theory of Wages (New York: Macmillan)*), има заслуга за емпиричното доказване на концепцията за търсенето и предлагането на труд, на базата на икономикостатистическите данни. Дъглас не отрича теорията за маржиналната производителност на труда но счита, че в условия на несъвършена конкуренция на трудовия пазар поради слабата защита на интересите на труда, заплатите не са в състояние да достигнат маржиналната производителност. За капитала обаче тя е в значителна степен осигурена. При тези обстоятелства, за да се възстанови равновесието на па-

зара на труда, това предполага първо да се изравни маржиналната производителност труда с тази на капитала. Но това може да се случи само когато се осигурят условия за заплатите на работниците да достигнат маржиналната производителност на труда. За да се осигури защитата на работниците и съответното заплащане на труда Дъглас смята, че е необходима намесата на икономическата политика на правителството и синдикатите. Оставайки на неокласическите си позиции, същевременно той оценява значението на държавата и ролята на трудовите съюзи.

Приблизително две десетилетия по-късно – около средата на 50-те години на XX век се наблюдава нов забележителен тласък в неокласическата теория. Приносът изцяло се дължи на широко известните икономисти от **Чикагската школа**: лауреатът на нобелова награда Милтън Фридман (Milton Friedman), Джордж Стиглер (George Stigler), Теодор Шултц (Theodore Shultz), Гари Бекер (Gary Becker), Якоб Минцер (Jacob Mincer) и др. През този период специфичните характеристики на неокласическите концепции за пазара на труда се отнасят до теоретическата рамка и методологическия подход на изследване. Представителите на Чикагската школа поставят началото на съвременния етап в развитието на съвършено конкурентния модел на трудовия пазар. Обектът на техния анализ се пренася главно върху функционирането на пазарния механизъм и върху това, как пазарните сили на търсенето и предлагането определят заплатите и заетостта. Що се касае до институционалните сили – правни, бизнес и синдикални институции, както и до фактори, като потребителски вкусове и предпочитания в теорията се разглеждат като дадени. За преодоляване на ускоряващите се темпове на инфлация например, М. Фридман препоръчва да се прекрати „неуспешната”, според него политика на стимулиране на търсенето и стремежът за постигане на високо равнище на заетост.

За новия подход на Чикагската школа убедителен пример дават теориите на **Г. Бекер** за човешкия капитал и дискриминацията. С *модела за рационалното икономическо поведение* Бекер дава нов тласък в по-нататъшното развитие на неокласическата теория на трудовия пазар. Икономическият подход е основан на предположението за макси-

мизиращото поведение в широк смисъл, стабилност и предпочитания по отношение към „основополагащи обекти на избора (такива като здраве, престиж, престъпление, брак, наркомания, доброжелателност или завист)“ (Г.С.Бекер, 2003, *Избранные труды по экономической теории, Человеческое поведение, Экономический подход, Москва, ГУ ВШЭ*,). В модела на Бекер индивидите внимателно преценяват изгодата и загубата на алтернативния избор и селектират оптималния, т.е. този който максимизира полезността. Изключително значение имат предложенията на Бекер за ограничаване на дискриминацията на жените, расизма, бедността, различията в заплащането чрез използване на общообразователни и квалификационни програми.

Един общ поглед върху развитието на неокласическата теория за пазара на труда дава основание да се обособят две направления. *Първото направление* на изследване се отнася до **човешкото поведение**. Неокласиците изхождат от предположението, че: поведението на индивидите е рационално и мотивирано; човек винаги се стреми към максимизиране на благосъстоянието си; в поведението и предпочитанията си той е индивидуалист и до голяма степен независим от външните обстоятелства. *Второто направление*, обединяващо изследванията на неокласиците се отнася се до **същността на пазара**. Пазарът на труда е специфичен пазар и въпреки относителната си самостоятелност в много отношения е сходен, както с факторните, така и с продуктовия пазар. Традиционно неокласиците определят трудовия пазар като съвършено конкурентен, за който са валидни всички онези предпоставки, които са валидни и за продуктовия пазар: купувачите и продавачите на труд са много на брой; влизането и излизането на пазара е сравнително леко; информацията за свободните работни места – достъпна; трудовият пазар е хомогенен. За неокласиците, при тези и други подобни предположения детерминиращ фактор на заплатите и заетостта са пазарните сили на търсенето и предлагането на труд.

От *методологически позиции* следва да отбележим, че при изследване на пазара на труда неокласиците дават предимство на *дедуктивния метод*, тъй като считат че той е по-ефективен. Друг важен момент от методологически аспект е опитът икономическото поведение на фирмата и индивида да се обясни с помощта на *маржиналния принцип*. Неокласиците обясняват поведението на фир-

мата при търсенето на труд например, с маржиналните разходи и маржиналната изгода. Оптималният резултат е постигнат когато разходите и резултатите се изравнят.

Институционализмът, появил се в края на 19 век (САЩ) е основният опонент на неокласическата теория за пазара на труда. В историята на икономическата мисъл се разглежда като направление на икономическата теория, която концентрира внимание върху функционирането на стопанските системи под въздействието на институционалните сили. За основатели и негови представители се считат икономисти като: Торстейн Веблен (Thorstein Veblen – 1854/1929), Джон Р. Комънс (John R. Commons – 1862/1945) и Уесли С. Митчел (Wesley C. Mitchell – 1874/1948). Старият институционализъм (наричан още американски) е известен с критиката си на ортодоксалните икономисти, които разчитат главно на теоретични и математически модели, и с вниманието си насочено към обществените закони и институции.

Историята на институционализма в икономиката на труда е твърде динамична и разнообразна. Началото ѝ *датира от 1900 г. до края на 1930 г.*, като се свързва с името на **Джон Комънс** и неговите последователи. *Комънс* изследва еволюцията „от пазара на стоки към пазара на труда”, като насочва внимание към трудовите движения и конфликти (*John, R., 1934, Common, Institutional Economic*). В процеса на взаимодействието между двете страни на пазара на труда възникват конфликти, които според Комънс могат да бъдат разрешени с помощта на колективните действия на институционалните сили. Негова главна заслуга е теорията за транзакциите в основата на която лежи неокласическата теория за оскъдността на ресурсите. Общото за институционализма през този период е критиката им на ортодоксалните икономисти за това, че разчитат главно на теоретични и математически модели за анализ на трудовия пазар, а пренебрегват институционалната му страна. В техните изследвания ударението на трудовите пазари се поставя не толкова върху икономическите проблеми, а на обществените, социалните проблеми. Затова съответно и решаването на тези проблеми се счита за възможно преди всичко със законовите и социалните реформи на правителството и синдикатите.

Развитието на трудовата теория бележи *нов етап* в периода *от 40-те и 50-те години на XX век*. Особеното за неоинституциона-

листите, отличаващо ги от техните предшественици, е вниманието което концентрират върху това, как работят пазарите на труда. Именно с тези си позиции представители на институционализма, като Джон Дънлоп (John Dunlop), Кларк Кер (Clark Kerr), Артур Рос (Arthur Ross), Ричърд Лестър (Richard Lester) и др., се доближават до позициите на неокласиците.

В края на 1960 г. в развитието на институционализма, се появява нова теория за трудовия пазар, известна като теория за „**двойствен**” или „**сегментиран пазар на труда**” (Segmented Labour Market – SLM). Неоинституционалистите (Peter Doeringer, Michael Piore, Bennett Harrison) представят пазара на труда като институционализиран пазар, където политиката на съюзите и фирмите, както и ефектът на социалните сили разделят трудовия пазар и деформират пазарния механизъм на съвършената конкуренция. Според тази теория пазарът на труда е сегментиран на два относително самостоятелни пазара. На първичния пазар на труда се намират подобрите работни места, което предполага и по-високи заплащания, възможност за израстване в кариерата, справедливост, безпристрастност. На вторичния пазар на труда са предлаганите работни места, считани за не толкова привлекателни. Работниците, които ги заемат са без или с ниска квалификация и заплащане.

В основата на *новия институционален икономикс*, възникнал в средата на 1980 г. и придобил широка известност през 1990 г, е идеята за **транзакционния разход** (transaction cost) – разходи по споразумение преди и след икономическата размяна. Идеята първо е развита от **Комънс** а след това от **Роналд Коуз** (*Ronald Coase – The Nature of the firm: Economica 4.XI.1937*). В *транзакционните разходи* неоинституционалистите включват не само обмен на ресурси, стоки или услуги, но и разходите за отчуждение правата на собственост и свобода, създавани в обществото. На тях принадлежат разработки отнасящи се до пазара на труда, като например за функционирането на вътрешен трудов пазар и за политиката по заетостта.

Независимо от различията в позициите на институционалистите се наблюдават и някои общи моменти в теорията и методологията им, с които именно се отличават от неокласиците. Обединяващо в

разнородните им схващания е тяхната **критичност към метода** на неокласиците и категориите, които те използват. Институционалистите за разлика от неокласиците считат, че човешкото поведение се характеризира с „**ограничена рационалност**” и хората не винаги максимизират целите си, докато неокласиците представят поведението като процес на вземане на съзнателни и целесъобразни решения, винаги насочени към максимизиране равнището на благосъстояние. Предпочитанията неокласиците обясняват с теорията за *рационалния избор на индивидите*. Според тях те са стабилни и имат *ендогенен (вътрешен) характер* и върху тях не оказват въздействие външните фактори. Институционалистите считат, че предпочитанията на хората не са *екзогенни* или дадени, а са *ендогенни*, но се оформят и променят с икономическата система, т.е. под въздействието на външните фактори. Въпреки нюансите във възгледите на различните течения, като цяло институционалистите споделят еднакви позиции за функционирането на пазара на труда. При изследване на *заплатите и заетостта*, **неокласиците** поставят ударение *върху* конкурентните *пазарни сили* на търсенето и предлагането на труд, като насочват вниманието към икономическите фактори, докато **институционалистите** – поставят ударението *върху институционалните и социалните сили*. Институционалните сили (различните съюзи - на работодатели, работници и др.) и социалните фактори, деформират механизмът на съвършения пазар на труда, ограничават конкуренцията и мобилността на работна сила, отслабват действието на законите за търсенето и предлагането на труд. Пазарните недостатъци като твърдите заплати, бариерите на трудовата мобилност и слабата информираност засилват ролята на институционалните сили – на съюзите, фирмите и другите социални фактори при определяне на заплатите и заетостта. За институционалистите проблемите на трудовите пазари са не толкова икономически, отколкото обществени, социални. Затова и в техните изследвания преобладава **интердисциплинарния подход**.

Заклучение

Колкото разностранни и противоречиви да са възгледите за трудовия пазар, те могат да бъдат отнесени към едно от двете направления – неокласическото школа или институционализъмът. И днес обаче функционирането на икономиката, в резултат на задъл-

бочени и обстоятелствени изследвания на известни икономисти, продължава да се обяснява главно с неокласическата теория. „Съвременната наука категорично и недвусмислено идентифицира неокласическата школа като самостоятелна школа (направление) на икономическата мисъл в съвременните условия. Нещо повече: тя се определя единодушно като господстващата днес теоретична парадигма” . (Вж. по-подробно: Младенова, З., 2011, *Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век (постижения, проблеми, перспективи)*, част първа, ИК „Стено”, с.45).

Въпреки кратки, неизчерпателни разгледаните особености и тенденции за пазара на труда позволяват да се очертаят следните **изводи**:

1. На съвременния етап не съществува само един модел или парадигма в теорията за икономиката на труда, нито единна методология на изследване.

2. Неокласическата школа е основната, доминиращата теоретична парадигма в икономиката на пазара на труда. С конкурентния модел на пазарното търсене и предлагане на труд, основният постулат на неокласиците се определя размера на заплатите, равнището на заетостта и разпределението на доходите. Конкурентният механизъм на трудовите пазари се проявява в различна степен в различните страни, сфери, време, фактори.

3. Институциите и социологическите сили имат значителна роля за ефективното функционирането на трудовите пазари. Дискусионен си остава въпроса за границите и ролята на институционалните програми и реформи в повишаване конкурентно способността на трудовия пазар.

4. Двете теоретични направления на трудовия пазар рефлектират по различен начин върху икономическата политика: неокласиците, като изхождат от схващането за превъзходството на конкурентния модел са за минимална намеса на правителството; институционалистите придават по-голямо значение на недостатъците на пазарния механизъм и ролята на правителството.

5. Различните направления на трудовата теория за пазарните, социални и институционални сили придават различна степен на

влиянието им върху пазара на труда (работна заплата, заетост, осигуровки и др.). При оценяване ролята на една или друга теория за пазара на труда определящо значение имат емпиричните доказателства затова, доколкото тя реално отговаря на фактите от обективната реалност.

Използвана литература

1. HICKS, J., (1932) The Theory of Wages: New York: Macmillan.
2. DOUGLAS Paul N., (1934) The Theory of Wages: New York: Macmillan.
3. MARSHAL, R. (1979) "Implications of Labor Market Theory of Employment Policy," in Gordon Swanson and Jan Michaelson, eds., Manpower Research and Labor Economics :Beverly Hills, Calif: Sage, p. 18.
4. KAUFMAN, B. and HOTCHKISS J. (2003), The Economics of Labor Markets, Thomson, South-Western, Sixth Edition, p.37.
5. БЕКЕР .Г. (2003), Избранные труды по экономической теории, Человеческое поведение, Экономический подход, Москва, ГУ ВШЕ.
6. БУХОЛЦ, Т. (1993) Живи идеи от мъртви икономисти, ИК „Хр. Ботев”, С., с.189.
7. МЛАДЕНОВА, З., (2011), Неокласическата теория в края на ХХ – началото на ХХІ век (постижения, проблеми, перспективи), част първа, ИК „Стено”, с.45.

За контакти:

Доц. д-р Живка Иванова Устаеткова
Катедра „Икономическа теория и МИО“
Стопански факултет
ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“
Ул. „Арх. Георги Козарев“ № 1
Гр. Велико Търново
Тел. за връзка 0886 36 43 98
ustapetkova@abv.bg